www.turkishstudies.net/turkishstudies

Turkish Studies

eISSN: 1308-2140

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Kadınların İş Gücüne Katılımında Doğurganlık ve Okullaşmanın Etkisi: Türkiye Örneği

The Effect of Fertility and Enrollment on Female's Labor Force Participation: The Case of Turkey

Banu Beyaz Sipahi* - Emine Atalay**

Abstract: It is stand out that female participate less than men in the labor market in Turkey. There are many factors that determine female's participation in the labor force. However, in this study focused on enrollment rate of female who graduated from higher education, the fertility rate and the divorce rate. The aim of this study is to examine relationship between female labor participation and enrollment rate, the fertility rate and the divorce rate for Turkey over the period 1994-2019. In empirical analysis is used ARDL co-integration test and the causality relationship between these variables with Granger causality test. First, the stationarity of the series is checked with unit root tests. In the study, the long- and short-term relationships of the variables is discussed. As a result of findings, a positive and significant relationship is found between female labor force participation and higher education enrollment rate. Contrary to what is generally expected, it has been revealed that there is a positive and significant relationship between female labor force participation and the fertility rate. In this case, the increase in the enrollment rate and the fertility rate and the increase in female labor force participation is explained by the generation effect. In addition, there is no relationship between female labor force participation and divorce rate in long-term, but a positive relationship is revealed in the short-term. Another important result of the study, there is a bi-directional causality between female labor force participation and both enrollment rate and the fertility rate. In addition, there is a one-way causality relationship from the fertility rate to enrollment rate in the study.

Structured Abstract: Aim: A high labor force participation rate is an important factor desired by national economies. No matter how desirable it is for our country, this rate tends to decrease over the years. One of the most important reasons for this is the low participation rate of female in the labor force. It is stand out that female participate less than men in the labor market in Turkey. There are many factors that determine female's participation in the labor force. However in this study focused on enrollment rate of female who graduated from higher education, the fertility rate and the divorce rate. The aim of this study is to examine relationship between female labor participation and enrollment rate, the fertility rate and the divorce rate for Turkey over the period 1994-2019.

Methods: In this study aims to investigate the effect of enrollment rate, fertility rate and divorce rate on female labor participation in Turkey through ARDL co-integration test and the causality relationship

* Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
Asst. Prof. Dr., Tarsus University, Vocational School of Health Services, Department of Administration and Organization
ORCID 0000-0002-5242-5049
banubeyazsipahi@tarsus.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
Asst. Prof. Dr., Tarsus University, Vocational School of Health Services, Department of Administration and Organization
ORCID 0000-0002-1911-4951
eminetalay@tarsus.edu.tr

Cite as/ Atıf: Sipahi Beyaz, B. & Atalay, E. (2021). Kadınların iş gücüne katılımında doğurganlık ve okullaşmanın etkisi: Türkiye örneği. *Turkish Studies*, 16(6), 1731-1748. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.52076>

Received/Geliş: 12 July/Temmuz 2021

Checked by plagiarism software

Accepted/Kabul: 25 December/Aralık 2021

CC BY-NC 4.0

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2021

between this variables with Granger causality test, using data over the period of 1994-2019. The data on fertility rate and divorce rate and female labor participation in Turkey are collected from Turkish Statistical Institute (TSI) and enrollment rate who graduated from higher education is from the Ministry of National Education (MNB) electronic data distribution system. Firstly, the stability of the series is analyzed by Augmented Dickey-Fuller (ADF). These test are the most popular unit root test. Enrollment rate, divorce rate and female labor participation is integrated at the first order and the fertility rate is integrated at the level. Then, ARDL co-integration test is used in order to investigate long run and short run relationship between variables. Finally, Granger causality test is employed for testing causal relationship between this variables.

Findings: As a result of findings, a positive and significant relationship is found between female labor force participation and higher education enrollment rate. Contrary to what is generally expected, it has been revealed that there is a positive and significant relationship between female labor force participation and the fertility rate. In this case, the increase in the enrollment rate and the fertility rate and the increase in female labor force participation is explained by the generation effect. In addition, there is no relationship between female labor force participation and divorce rate in long-term, but a positive relationship is revealed in the short-term. Another important result of the study, there is a bi-directional causality between female labor force participation and both enrollment rate and the fertility rate. In addition, there is a one-way causality relationship from the fertility rate to enrollment rate in the study.

Conclusion: As the rate of enrollment at higher education level increases, female will become more qualified in labor force and even if the responsibility within the family increases, the situation of leaving the job may decrease. In addition, female's opportunity of earning higher wages in more qualified jobs with increasing enrollment rate and the alternative cost of staying at home will increase. It is show that the enrollment rate of female is still lower than that of men in Turkey. A positive and significant relationship is found between female labor force participation and the fertility rate. This situation can be explained by the fact that family ties are strong in Turkey, the postpartum period is over quickly, and most importantly that the support of parents (grandmother, grandfather) of female with children. So it accelerates the reintegration of female into the labor force. It is necessary to support female to reduce the gap in their labor force participation and to remove the obstacles in front of them in order to gain strength both in the society and in the economy. It can be said that all factors which affect the socioeconomic status of female labor force participation process are interrelated. In particular, the high level of education of female affects the fertility rate. Fertility rate is more affected by the education level of the female. According to the findings of the study, self-confident female and female with a high level of education will have more responsibility both in the society and in the family. Thus, it can be said that prejudices on female in Turkey will gradually disappear. It can be said that the most important contribution of the increase in female's participation in the labor force is the generational effect. In the current study, the generation effect show that increases female labor force participation especially with the increase in the enrollment rate and fertility rate in higher education.

Keywords: Female labor force participation, fertility rate, enrollment rate, divorce rate, co-integration

Öz: Türkiye’de işgücü piyasasında kadınların erkeklere göre daha az katılması dikkat çekmektedir. Kadının işgücüne katılımını belirleyen çok sayıda faktör vardır. Ancak bu çalışmada mevcut faktörlerden kadının okullaşma oranı (yükseköğrenimden mezun olan), doğurganlık oranı ve boşanma oranı üzerine odaklanılmıştır. Çalışmanın amacı kadının iş gücüne katılımı ile doğurganlık oranı, boşanma oranı ve okullaşma oranını temsilen yükseköğrenimden mezun olma durumu arasındaki ilişkiyi 1994-2019 dönemi için incelemektir. Ampirik analiz olarak ARDL eş bütünleşme yaklaşımı ve nedensellik ilişkisi Granger nedensellik testi kullanılmıştır. İlk olarak birim kök testleri ile serilerin durağanlığı kontrol edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin uzun ve kısa dönem ilişkileri ele alınmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda kadınların işgücüne katılımı ile yükseköğretim okullaşma oranı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Genelde beklenenin aksine kadınların işgücüne katılımı ile doğurganlık hızı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin varlığı ortaya konmuştur. Bu durumda okullaşma oranının ve doğurganlık oranının artması ile kadının iş gücüne katılımını artmasını kuşak etkisi ile açıklanmıştır. Ayrıca, kadınların işgücüne katılımı ile boşanma oranı arasında uzun dönemli bir ilişki görülmemiş, kısa dönemde pozitif bir ilişkinin varlığı ortaya konmuştur. Çalışmadaki diğer bulgulardan biride kadının iş gücüne katılımı ile hem okullaşmanın hem de doğurganlık oranı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olmasıdır. Ayrıca çalışmada doğurganlık oranından okullaşmaya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın iş gücüne katılım oranı, doğurganlık oranı, okullaşma oranı, eş-bütünleşme

Giriş

İşgücüne katılım oranının yüksek olması ülke ekonomilerinin arzu ettiği önemli bir unsurdur. Ülkemiz için ne kadar arzu edilen bir konu olsa da yıllar içerisinde bu oran sürekli düşme eğilimindedir. Bunun en önemli sebeplerinden biride kadının iş gücüne katılım oranının düşük olmasıdır. Kadınların işgücüne kazandırılması yalnız ekonomik kalkınma üzerinde değil toplumsal anlamda da pozitif bir etki yaratmaktadır. Türkiye’de kadının iş gücüne katılımı 1950’li yıllara dayanmaktadır. Hizmet sektörünün genişlemesi ile birlikte kadın için yeni iş olanakları ortaya çıkmıştır. Daha sonraki dönemlerde kentleşmenin etkisi ve sanayi sektörünün hızlı gelişimi ile birlikte çalışan kadın sayısında artış görülmüştür. 1990 yıllara gelindiğinde, bu yıllardan sonra kadının iş gücüne katılımında tersine bir etki olmuş ve kadınların işgücüne katılımı sürekli olarak azalmaya başlamıştır (Lordoğlu ve Minibaş, 1999). Kadınların iş gücüne katılım oranı 1990 yılında %34.1 iken bu oran 2000’li yılların başında %26.6’ya düşmüştür. Bu durum kadınların uzun dönemde toplumdaki statüsünü etkilemiş ve hala etkilemeye devam etmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) raporuna göre 2020 yılında kadınların işgücüne katılım oranı %32 iken erkeklerin iş gücüne katılım oranı %68 ‘dir. Bu durum aslında toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı olarak işgücü piyasasındaki dengesizliği yansıtmaktadır. Kadının iş gücüne katılımı ekonomik özgürlük sağlamanın yanı sıra bireysel olarak özgüvenlerini ve toplumsal olarak saygınlıklarını arttırmakta, aile içindeki konumlarını da iyileştirmektedir (TCEUEP, 2008).

Kadının işgücüne katılımını belirleyen çok sayıda faktör vardır. Bunların başında medeni durum, eşin eğitim düzeyi gibi sosyal ve kültürel tutumlar, kırsaldan kente göç, ücret eşitsizliği gibi sosyo-ekonomik faktörler ve kadının eğitimi, doğurganlık oranı gibi demografik değişkenler gösterilmektedir. Ancak bu çalışmada mevcut faktörlerden kadının okullaşma oranı (yükseköğrenimden mezun olan), doğurganlık oranı ve boşanma durumu üzerine odaklanılmıştır.

Çalışmanın amacı, Türkiye’de 1994-2019 yıllarını kapsayan kadının işgücüne katılımı ile sosyoekonomik faktörlerin etkilerini incelemektir. Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizliği nedeniyle kadınlar daha az sağlıklı, daha düşük eğitilmiş, daha az işgücüne katılan, daha az gelir getiren işlerde çalışan pozisyonundadır. Kadının işgücüne katılımının temel belirleyicileri olarak medeni durum, sağlık ve eğitim düzeylerinin etkili olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda çalışmada kadının iş gücüne katılımı üzerinde doğurganlık oranının, okullaşma oranını temsilen yükseköğrenimden¹ mezun olma durumu ve sosyal kültürel tutum açısından boşanmanın etkisi incelenmiştir.

Çalışmanın sunum şekline göre izleyen bölümde kadının işgücüne katılımını etkileyen faktörler ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Üçüncü bölümde çalışmada kadının iş gücüne katılımını etkileyeceğini düşündüğümüz değişkenlere yönelik literatür incelemesi yapılmıştır. Dördüncü bölümde çalışmada kullanılan veri seti ve yöntem ele alınmıştır. Beşinci bölümde analizden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Son bölümde ise sonuç kısmı yer almaktadır. Sonuç bölümünde elde edilen bulgular literatür kapsamında diğer çalışmalarla karşılaştırılmış, gerekli düzeyde politika önerilerinde bulunulmuştur.

¹ Yükseköğretim, ortaöğretimden sonra en az iki yıllık eğitim veren ve üst düzey bilgi birikimine sahip insan gücünü topluma kazandıran eğitim sistemi olarak tanımlanabilir.

1. Kadının İş gücüne Katılımı Etkileyen Faktörler

1.1. Kadın İşgücüne Katılım Oranı ve Okullaşma

Eğitim, demokratik ve siyasal bilincin gelişimi, teknolojik ilerlemeyi destekleyici, çözümü karmaşık olan problemlerin anlaşılması, kültürel yeteneklerin keşfi gibi birçok etkiye sahiptir (Bowen, 1977). Eğitim aynı zamanda, nitelikli işgücünün oluşturulması, yaratıcı düşünce biçimine sahip olunması, sürdürülebilir ekonomik büyüme, değişim yönetimi gibi unsurların temelini hazırlamaktadır (Wykstra, 1971). Bu bağlamda, ekonomik kalkınmada kadınların rolünü belirleyen ve kadınların istihdama tam katılımına destek olan en belirleyici faktör eğitim düzeyleridir. Kadın uzun süre eğitim hayatından uzak tutulmaya çalışılsa da, zamanla kadınlarda eğitim hayatında yerini almışlardır. Teknolojinin gelişimi, küreselleşme, nitelikli insan gücüne olan talebi artırmış; bu kapsamda kadınlarında bu gelişime ayak uydurması, kalkınmalarının imkânlarından fayda sağlayabilmesi önem kazanmıştır (Özpolat, 2009). Kadınların eğitim düzeyleri arttıkça, aile içinde çocuk sayısının azaldığı, çocuk ölüm oranlarının düştüğü, evlilik yaşının ertelendiği, çocukların daha iyi eğitim imkânına eriştiği, çocuk sağlığının iyileştiği bilinmektedir. Kadınların eğitimi birçok olumlu etkiye sebep olmakla birlikte, gelecek kuşakların kadınlara sundukları modellerin farklılaşmasının ve yayılımının da yolunu açmaktadır. Eğitimli kadınların işgücüne katılımı ise; yüksek verimlilik ve kazanç sağlamaktadır (Tusiad, 2000; Akhter, 2012). Kadınların düşük eğitim düzeyiyle düşük ücretlerle kalifiyesiz işlerde çalışmasından ziyade nitelikli işlerde çalışması önem arz etmektedir. Bu kapsamda ele alınması gereken olgu eğitim düzeylerinin artırılmasıdır. Zorunlu eğitim düzeylerinden (ilkokul, ilköğretim gibi) ziyade yükseköğrenim düzeyinde eğitim alan kadınların nitelikli işgücü piyasasında yer almasını sağlamak toplumun kalkınmasında önemli bir rol oynayacaktır. Kadın istihdamı ve okullaşma konusunda ele alınması gereken en önemli konulardan birisi de yükseköğrenim okullaşma oranıdır. Dünya geneline bakıldığında yükseköğrenimde meslek tercihlerinde kadınların yer almaması dikkat çekmektedir (Hobikoğlu vd., 2018).

Kadın eğitiminin sağladığı faydaları ekonomik faydalar ve sosyal faydalar olmak üzere iki başlık altında toplayabiliriz. Kadın eğitiminin sağlamış olduğu ekonomik faydalar, işgücü piyasasına katılım, ekonomik büyüme ve ücret farklılıklarıdır. İş gücü piyasasına katılan kadın toplumda güç ve saygınlık kazanırken; kendine olan güveni artacak ve böylece sosyal kazanımlar sağlayacaktır (Xu, 2015). Kadınlar ülke nüfusunda önemli bir kısmı oluştururlarken; emek piyasasında erkeklerin gerisinde kalmışlardır. Bunun sebebine bakıldığında kadınların toplum içerisindeki rolleri ile ilgili olduğu söylenebilir. Kadından beklenen çocuk doğurma, ev işleri yapma gibi unsurlar kadınların esas görevleri arasında yer alırken; sektörde çalışarak para kazanma erkeklerin esas görevi arasında sayılmıştır (Özer & Biçerli, 2003). Bununla birlikte kadınların çalışma koşulları ne kadar ağır olursa olsun aldıkları ücretle de erkeklerin gerisinde kalmışlardır (Şimşek, 2008). Kadınların işgücü piyasasında karşılaştıkları bu ücret sorunu aldıkları eğitim artıkça azalacaktır (Klasen, 2002).

Kadınların eğitiminin sağlamış olduğu sosyal faydalara bakıldığında; doğurganlık oranındaki düşüş ve nüfus artışındaki azalış, bebek ölümlerinde azalış, çocuk eğitim ve beslenmesinin gelişimi ve böylece yüksek beşeri sermaye birikimi gibi parasal olmayan; fakat toplumda birçok fayda sağlayan unsurlardır (Jalilian, 2012; Klasen, 2002; Akhter, 2012).

Kadınların eğitim durumu bulundukları kuşaklarla da ilgilidir. Kuşak, takriben benzer yıllarda doğmuş ve aynı çağın koşullarına sahip olan, benzer yazgıları ve sıkıntıları yaşamış, benzer ödevlerle yükümlendirilmiş bireyler topluluğu olarak tanımlanmıştır (tdk.gov.tr). Bu kapsamda özellikle çalışma kapsamında ele alınan kuşaklara kısaca değinmek gerekirse;

X kuşağı, 1965- 1979 yılları arasında doğan bireylerden oluşan bu kuşak için literatürde, “Geçiş dönemi kuşağı, Kayıp kuşak” kavramları da kullanılmaktadır (Şalap, 2016). Bu kuşaktaki bireyler sosyal ve ekonomik değişimlerin hızlı yaşandığı bir dönemde yetişmişlerdir. Bu kuşağın özelliklerine bakmak gerekirse, pragmatik, şüpheli, araştıran, çalışkan, kuşkucu, kendi kendilerini yönetebilen bireylerden oluşmaktadır (Mücevher, 2014).

Y kuşağı, 1980-1999 yılları arasında doğan bireylerden oluşan bu kuşak için literatürde, “E kuşağı, Milenyum kuşağı, Dijital kuşak, Gelecek kuşak gibi” farklı kavramlar da kullanılmaktadır (Davis, 2016). Bu kuşağın özelliklerine bakıldığında, bağımsızlıklarına düşkün, beklemekten hoşlanmayan, sabırsız, narsist, bireyci oldukları söylenebilir (Berkup 2014; Aydemir ve Dinç, 2015).

Z kuşağı, 2000 yılı sonrası doğan bireylerden oluşan bu kuşak literatürde, “Gelecek kuşak, İnternet kuşağı, Çevrimiçi kuşağı” olarak anılmaktadır (Levickaite, 2010). Bu kuşaktaki bireylerin özelliklerine bakıldığında, işbirlikçi, yaratıcı ve teknolojinin içine doğmalarından dolayı teknolojiyle iç içe bir kuşak olduğu söylenebilir (Deneçli & Deneçli, 2012). X,Y ve Z kuşağından özellikle Z kuşağında doğan kadınların eğitim düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir (Levickaite, 2010).

1.2.Kadın İşgücüne Katılım Oranı ve Doğurganlık Oranı

Toplam doğurganlık oranı, doğurma yaşındaki kadınlar tarafından dünyaya gelmesi beklenen çocuk sayısı şeklinde ifade edilmektedir. Yapılan çalışmalarda doğurganlık oranları ile kadınların işgücüne katılım oranları arasında negatif bir ilişki olduğu görülmüştür (Kutlar vd., 2012). Her ne kadar bölgeden bölgeye farklılık gösterse de çoğunlukla değişkenler arasında negatif ilişkinin olduğu varsayılır. Bu kapsamda kadın işgücüne katılımı ile doğurganlık oranının birbirini etkilediği araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur (Weller, 1977). Blake (1965), çalışmasında kadınların işgücüne katılımı ile çocuk doğurma tercihleri arasında karşılıklı etkilerin olabildiğini, bu kapsamda iş tercihlerinin ve aile büyüklüklerinin etkili olduğunu ileri sürmüştür. Özellikle ücretli işlerde çalışan kadınların çalışmayan kadınlara göre daha az çocuk sahibi olduğu ve çocuk sayısı az olan kadınların çalışma saatine daha fazla zaman ayırdıkları söylenebilir. Doğurganlık oranı yüksek olduğunda, kadınların aile içerisindeki sorumlulukları artacağı için, işgücüne katılım oranları da düşecektir (Collver & Langlois, 1962; Youssef, 1972). Türkiye’de doğurganlık oranlarında bu düşüş, kadınların aile kurma yaşlarının giderek artmasından kaynaklanabilmektedir. Bununla birlikte, kadınların eğitim düzeylerinin artmasıyla birlikte aile kurmanın yanı sıra iyi bir kariyere de sahip olma istekleri de artmaktadır (Kutlar vd., 2012). Bernhardt (1993), çalışmasında çocukların doğumundan itibaren bakım sürecinin, doğurganlık ile işgücüne katılım arasında negatif bir ilişkiye neden olduğunu vurgulamaktadır. Bu süreçte kadın iş gücü piyasasından ya tamamen çekilir ya da esnek iş arayışına girer. Bu da kadınların erkeklere göre daha düşük ücretle çalışmasına neden olabilmektedir.

1.3.Kadın İşgücüne Katılım Oranı ve Boşanma Oranı

Kadınların iş hayatına istihdamı ile karşımıza çıkan bir diğer oldu boşanma oranlarıdır. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda, dünya genelinde boşanma oranlarında büyük oranda bir artış görülmektedir. Boşanma oranlarındaki artış; doğurganlığı düşürmüş, kadınların işgücüne katılımını arttırmıştır. Kadınların eğitim düzeylerindeki yükselişle birlikte bir meslek sahibi olup sonrasında evlenmelerine de neden olmuştur (Blau & Kahn, 1993).

Kadınların eğitim hayatlarına devam etmeleri ve sonrasında işgücüne katılmalarının evlilik hayatları üzerinde iki farklı sonuç doğurmuştur. Bunlardan ilki, kadınların iş gücüne katılımı ile birlikte gelirlerinin artması ve aile içerisinde maddi rahatlık sağlayarak; boşanmaların azalmasıdır. Diğer bir etkisi ise, kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik özgürlük kazanmaları; ekonomik bağımsızlığı ilan eden kadınların boşanma ihtimalinin arttığı yönündedir (Bremmer & Kesselring, 2004).

2. Literatür Taraması

Çalışmanın amacı doğrultusunda kadının iş gücüne katılımı üzerinde etkili olduğu düşünülen okullaşma oranı, doğurganlık oranı ve boşanma ile ilgili yapılmış olan çalışmalar değerlendirilmiştir. Yapılan çalışmalarda kadınların iş gücüne katılımı üzerinde ayrı ayrı okullaşmanın, boşanmanın ve doğurganlık oranı ele alınmıştır.

Yapılan çalışmalarda kadınlarda yükseköğretim okullaşma oranı ile kadın istihdamı arasında pozitif bir ilişkinin varlığı ortaya konmuştur. Buna göre kadınlarda okullaşma oranı arttıkça işgücüne katılım oranları da artmaktadır. Peker (1984), yapmış olduğu çalışmada, eğitim düzeyi arttıkça, işgücüne katılım oranları arttığını; bununla birlikte doğurganlık oranının azalacağını ifade etmiştir. Mizala ve arkadaşları (1999), çalışmalarında kadınların işgücüne katılım oranları ile kadınların eğitim düzeyi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Seven ve Engin (2007), kadın eğitimindeki eşitsizlikler üzerine yaptıkları çalışmada, kadının eğitiminin ciddi bir tartışma konusu oluşturmaya ve bu kapsamda çeşitli girişimlerde bulunulmasına rağmen, sorunlar yumağı olarak güncelliğini koruduğunu ortaya koymuşlardır. Bu durumun temel nedeninin ise; kadının bir birey olarak kabul edilmek yerine, konunun cinsiyetçi bakış açısı ile ele alınmasından kaynaklandığını vurgulamışlardır. Karabıyık (2012), Türkiye’de çalışma hayatında kadın istihdamı üzerinde yapmış olduğu çalışmada, toplumsal kalkınma açısından kadın istihdamının oldukça önemli olduğunu; fakat mevcut politikalar ve toplumsal yapı sebebiyle kadın istihdamının istenen düzeyde artırılmayacağını ortaya koymuştur. Uysal ve arkadaşları (2016), yapmış oldukları çalışmada kadınların yükseköğretim okullaşma oranının artmasının işgücüne katılım oranını arttırdığı ortaya koymuşlardır. Çelebi (2016), çalışmada kadınların eğitim düzeylerinin yükseldikçe, ülkelerin sosyal ve ekonomik gelişmelerinin artacağını ileri sürmüştür. İlalan (2017), OECD ülkelerinde kadınların işgücüne katılımı üzerine yapmış olduğu çalışmada; ekonomide mali serbestliğin artırılması, kadın girişimciliğinin desteklenmesi ile işgücü maliyetleri üzerindeki vergi yükünün azaltılması ve bunların istihdam politikası haline getirilmesiyle kadınların işgücüne katılımının artacağı ve ekonomik kalkınmanın sağlanacağını ifade etmiştir. Hobikoğlu ve arkadaşları (2018), yükseköğrenimin bireylerin bilgi dağarcıklarını ve bilişsel kapasitesini geliştirdiği için hem bireye hem de topluma yarar sağlayacağını; bu sebeple kadınların yükseköğrenime devamlarının hem kadınların hem de toplumun refahı için önem arz ettiğini belirtmişlerdir. İlgili literatürde eğitimde cinsiyet eşitliğinin sağlanmasıyla yani; kadınlara karşı ayrımcılığın azaltılması ile ekonomik kalkınmanın desteklediğini ortaya koyan daha pek çok yabancı ve yerli çalışmada bulunmaktadır (Pscaharopoulos & Tzannatos, 1989; Abu-Ghaida & Klasen, 2004; MDG Raporu 2015).

Mevcut çalışmada, doğurganlık oranı ile işgücüne katılım arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin varlığı ortaya konmuştur. Benzer şekilde Ahn ve Mira (2002) yapmış oldukları çalışmada, doğurganlık oranı ile kadınların işgücüne katılım oranları arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu saptamışlardır. Sonuçlara göre en düşük doğurganlık oranına sahip olan ülkelerin, kadın istihdam oranları da düşükken; yüksek doğurganlık oranına sahip ülkeler ise nispeten daha yüksek kadın istihdam oranına sahiptir. Robinson (2005), çalışmada doğurganlık oranlarının kadınların işgücüne katılım oranını arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. De Laat ve Sevilla (2011), çalışmalarında, kadınların işgücüne katılımı ile doğurganlık hızı arasında ülke bazında negatif bir ilişki olduğunu; bunun aksine bölge bazında bu iki değişken arasında pozitif bir ilişkinin varlığını ortaya koymuşlardır. İlgili literatürde doğurganlık ile işgücüne katılım arasında negatif yönlü ilişkinin varlığını ortaya koyan çalışmalarda vardır. Doğurganlık oranı arttıkça, kadınların ailevi sorumluluklarının artacağı ve işgücüne katılım oranlarını düşeceği yönünde bulgular da vardır (CollverLanglois, 1962; Youssef, 1972). Semyonow (1980) yapmış olduğu çalışmada, yüksek doğurganlık oranlarına sahip ülkelerde kadınların işgücüne katılımının daha düşük olacağını belirtmiştir. Brewster ve Rindfuss (2000) yapmış oldukları çalışmada, kadın işgücü davranışlarının doğurganlık hızı ve doğurganlık hızı değişimlerinin en önemli nedeni olduğunu söylemektedirler. Çalışmada 21 gelişmiş ülkenin doğurganlık hızı tabloları izlenmiştir. Bu ülkelerde 1965 yılından 1998 yılına kadar doğurganlık oranlarının azaldığı görülmektedir. Ayrıca yine aynı ülkeler için kadının işgücüne katılım oranı yükselmiştir. Çalışmada doğurganlık oranlarının, kadının işgücüne katılımı arttığı zaman azalacağını belirtmektedir. Üçler ve Kızılkaya (2014) yapmış oldukları çalışmada, kadınların işgücüne katılım oranları ile doğurganlık oranları arasında negatif bir ilişkinin varlığını ortaya koymuşlardır.

Kadının iş gücüne katılımı ile boşanma arasında ilişkiyi ele alan çalışmalara baktığımızda; Semyonow'da (1980), yapmış olduğu çalışmada boşanma oranı ile kadınların işgücüne katılımı arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığını saptamıştır. Shapiro ve Shaw (1985), kadınların boşanma ihtimalleri arttığında, işgücüne katılmaya daha istekli olduklarını ortaya koymuşlardır. Bremmer ve Kesselring (1999), yapmış oldukları çalışmalarında, kadınların işgücüne katılmalarının boşanmaya sebep olmadığını; fakat boşanma oranlarının kadınların işgücüne katılımına neden olduğunu vurgulamışlardır. Benzer şekilde Stevenson (2008), kadınların işgücüne katılmalarının boşanmaya neden olmadığını; fakat boşanma ihtimali yüksek olan kadınların işgücüne katılım oranının arttığını ortaya koymuştur. Chiappori, Fortin ve LaCroix (2002), boşanma kanunlarının kadınların lehine olduğu ülkelerde evli kadınların işgücüne katılımının azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte, tek taraflı boşanma modelinin, kadınların işgücüne katılımını artırdığını ortaya koymuşlardır. Karşılıklı boşanma modelinde kadınlar, eşleri kendilerini tek taraflı olarak boşayamayacakları için, çocuk bakımı ve ev işleri için daha fazla vakit ayırmak zorunda kaldıkları görülmüştür. Ayrıca çalışmada, yüksek boşanma oranlarının kadınların işgücü piyasalarında daha fazla bulunmasına olanak sağladığı görülmüştür. Özer ve Biçerli (2003), yapmış oldukları çalışmada, boşanma oranları ile kadınların işgücüne katılımı arasında bir ilişki bulamamıştır. Üçler ve Kızılkaya'nın (2014) yapmış oldukları çalışmada, Türkiye'de kadınların işgücüne katılımı ile boşanma arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir.

3. Veri ve Yöntem

3.1. Veri

Çalışmada 1994-2019 yıllarına ait kadının işgücüne katılım oranı, yükseköğretim okullaşma oranı doğum ve boşanma oranları kullanılmıştır. Bu çalışmada Türkiye için 1994-2019 yıllarını kapsayan dönemde kadınlara ait doğurganlık oranı (FR), boşanma oranı (DR) (bin kadın başına olarak hesaplanmış), kadınların işgücüne katılım oranı (LP) ve okullaşma oranı (ER) arasındaki uzun ve kısa dönem ilişki ele alınmıştır. Analiz aşamasında kullanılan kadın işgücüne katılım oranı, boşanma oranı ve doğurganlık oranı verileri Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK), kadın okullaşma oranı verisi ise Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan dönemsel örgün eğitim istatistiklerinden elde edilmiştir. Kadınlarda okullaşma oranı yükseköğretim okullaşma oranı özelinde incelenmiştir. Çalışmada okullaşma oranında yükseköğretimin alınmasının nedeni zorunlu eğitimin ilköğretime kadar olması bu nedenle ileri eğitim düzeyine devam eden kadınların işgücüne etkisini görmektir. Ayrıca literatür kapsamında istihdam olanaklarını iyileştirmek için eğitim düzeyinin yüksek olmasının önemi vardır. Eğitim düzeyi ne kadar artarsa istihdamda olma süresi o kadar artış gösterecektir. Benavot (1989), Sarı ve Soytaş (2006), Şimşek ve Kadılar (2010), Yılcı ve Aydın (2018) çalışmalarında büyüme üzerinde kadının okullaşma oranını incelerken yükseköğrenim okullaşma oranı verileri kullanılmıştır. Evli kadınlara ait doğurganlık oranı, kadın başına canlı doğum şeklinde tanımlanmaktadır. Çalışmada yer alan serilerin grafiği Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Seri Grafiği

Şekil 1’de görüldüğü üzere kadınların işgücüne katılım oranı artış göstermektedir. Kadınlarda doğurganlık oranı hızla düşüş göstermektedir. Boşanma oranı ise 2000 yıllarından sonra artış göstermeye başlamıştır. Bunun nedeni olarak Türk kültür yapısının etkisinin olduğu ve 2001 yılından sonra bu yapının değiştiği söylenebilir. 2008 küresel boyutta yaşanan ekonomik kriz dönemi ve sonrasında boşanma oranında, işgücüne katılım oranında ve en önemlisi okullaşma oranında gözle görülür düzeyde artışlar gözlemlenmiştir.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

	Ortalama	Medyan	Maximum	Minimum	Std. Hata	Skewness	Kurtosis	Jarque- Bera
İş Gücü Katılım Oranı (LP)	31.104	31.05	38.7	25.2	4.006	0.257	2.207	0.967 (0.617)
Doğurganlık Oranı (BR)	2.238	2.16	2.69	2.02	0.203	0.827	2.444	3.296 (0.192)
Boşanma Oranı (DR)	1.266	1.405	1.9	0.47	0.495	-0.784	1.973	3.808 (0.149)
Okullaşma(ER)	24.837	19.175	47.36	7.35	14.648	0.299	1.457	2.966 (0.227)

Tanımlayıcı istatistik sonuçlarına göre modelde yer alan değişkenler normal dağılımı göstermemektedir. Kadınlarda yükseköğretim düzeyinde okullaşma oranının standart hata değerinin çok yüksek olması bu değişkenin diğer değişkenlere göre dalgalı bir seyir izlediğini göstermektedir.

3.2.Yöntem

İlk aşamada değişkenler zaman serisi verileri olduğu için serilerin durağanlıklarının belirlenmesine yönelik analizler yapılacaktır, daha sonra değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisi belirlenecektir. Türkiye’de kadınların iş gücüne katılımı, boşanma oranı, doğurganlık oranı ve okullaşma arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkileri ARDL sınır test yöntemi kullanılarak araştırılmıştır.

Birim Kök Testi ve Sonuçları

Zaman serisi analizlerinde durağanlık kavramının öneminden dolayı birim kök testleri bu sürecin ilk temelini oluşturmaktadır. Değişkenlerde durağanlık sorunu analiz sonuçlarını saptırabilmekte ve yanlış sonuçlara neden olabilmektedir. Bu nedenle birim kök testlerinin uygulanması oldukça önemlidir (Chang, Wenshwo ve Li-Fang, 2001). Çalışmada değişkenlerin durağanlık dereceleri ADF² (Augmented Dickey Fuller) ve Phillips Perron(PP)³ birim kök testleriyle araştırılmıştır.

Tablo 2: ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF(Düzeyde)-I(0)		ADF(1.Fark)-I(1)	
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend
İş Gücü Katılım Oranı (LP)	0.220	-1.110	-3.558***	-4.582***
Doğurganlık Oranı (BR)	-12.402***	-2.895	-1.827	-5.061***
Boşanma Oranı (DR)	-1.203	-2.031	-4.635***	-4.556***
Okullaşma(ER)	0.488	-1.864	-3.218***	-3.115
	Phillips-Perron (Düzeyde)-I(0)		Phillips-Perron (1.Fark)-I(1)	
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend
İş Gücü Katılım Oranı (LP)	-0.013	-1.055	-3.561**	-4.608***
Doğurganlık Oranı (BR)	-15.054***	-2.896	-1.854	-5.076***
Boşanma Oranı (DR)	-1.139	-2.032	-4.638***	-4.555***
Okullaşma(ER)	0.288	-1.929	-3.218***	-3.116

Not: *, ** ve *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Ayrıca I(0) ve I(1) sırasıyla değişkenlerin seviyede ve farkta durağan olduğunu göstermektedir. Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) kullanılmıştır ve SIC yöntemi ile gecikme sayısı maksimum 10 olarak alınmıştır.

² Dickey- Fuller (1981) daha yüksek dereceden otoregresif süreçlerde de birim kök testi uygulamak için Augmented Dickey- Fuller (ADF) testini geliştirmişlerdir

³ Phillips & Perron (1988) tarafından geliştirilmiş olan PP testi hatalardaki otokorelasyon ve Değişken varyansı ele alma tarzları bakımından ADF testinden farklılık göstermektedir (Çetin & Yüksel, 2018).

Analiz edilen serilerin sabitli, sabit ve trendli model kullanılarak elde edilen ADF ve Phillips-perron birim kök test sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir. Doğurganlık oranı seviyede (sabit) durağan, iş gücü katılım oranı, boşanma oranı ve okullaşma değişkenleri ise birinci farkta durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Serilerin farklı derecelerde durağanlaşması söz konusu olduğu için Engel-Granger ve Johansen Eşbütünleşme testleri uygulanamamaktadır. Bu nedenle ARDL eşbütünleşme yaklaşımı kullanılmıştır.

ARDL Modeli Sonuçları

Zaman serisi uygulamalarında uzun dönemli ilişkilerin incelenmesinde eşbütünleşme testleri uygulanmaktadır. Engel-Granger ve Johansen eşbütünleşme testleride aynı seviyeden I(1) durağan olmaları beklenmektedir. Bu durum aslında testler için bir kısıt oluşturmaktadır. Mevcut çalışmada ise değişkenlerin seviyesi I(0) ve I(1) de durağan olduğu için ARDL eşbütünleşme yaklaşımı uygulanmaktadır. İlk kez Pesaran vd. (1996) tarafından farklı dereceden bütünleşik değişkenler arasındaki ilişkinin sınanmasına olanak tanıyan ARDL yaklaşımını önermişler ve Pesaran ve Smith (1998), Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilerek eşbütünleşme analizlerinde sık kullanılan yöntem haline gelmiştir. ARDL yaklaşımı en küçük kareler (EKK) yöntemine dayanmaktadır. Farklı seviyede durağanlıklar için uygulanabilirdiği için birim kök testinin uygulanmasına gerek kalmadığı düşünülmektedir (Pesaran ve Pesaran, 1997; Bahmani-Oskooee ve Chi Wing Ng, 2002; Sharifi-Renani, 2008). Ancak ARDL model değişkenlerin ikinci dereceden ve daha büyük farklarda uygulanmamaktadır (Çağlayan, 2006).

ARDL eşbütünleşme yaklaşımında izlenecek sabitli ve trendsiz model aşağıdaki gibidir:

$$\Delta y_t = \alpha_0 + b_0 y_{t-1} + \sum_{j=1}^k b_j X_{j,t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} c_{0,i} \Delta y_{t-i} + \sum_{j=1}^k \sum_{l_j=1}^{q_{j-1}} c_{j,l_j} \Delta X_{j,t-1_{l_j}} + \sum_{j=1}^k d_j \Delta X_{j,t} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Modelden elde edilen hata düzeltme (EC) denklemi aşağıdaki gibidir.

$$EC_t = y_t - \sum_{j=1}^k \frac{b_j}{b_0} X_{j,t} - \frac{\alpha_0}{b_0}$$

Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur boş hipotezi ($H_0: b_0 = b_j = 0$ eşbütünleşme yoktur) red edilemeyecektir.

Çalışmada kadınların işgücüne katılım oranı (LP) bağımlı değişken, BR (Doğurganlık oranı), DR (Boşanma oranı) ve ER (Yükseköğrenim okullaşma oranı) bağımsız değişkenler olmak üzere $ARDL(p, q_1, q_2, q_3)$ model tahmini için maksimum gecikme uzunluğu 4 alınarak sabitli ve trendsiz model üzerinden 500 model arasında en iyisine AIC (Akaike) kriterine göre karar verilerek ARDL (3,1,4,4) modeli uygun model olarak seçilmiştir. Çalışmaya ilişkin oluşturulan sabitli ve trendsiz model aşağıdaki gibidir.

$$\Delta LP_t = \alpha_0 + b_0 LP_{t-1} + \sum_{j=1}^k b_j X_{j,t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} c_{0,i} \Delta LP_{t-i} + \sum_{j=1}^k \sum_{l_j=1}^{q_{j-1}} c_{j,l_j} \Delta X_{j,t-1_{l_j}} + \sum_{j=1}^k d_j \Delta X_{j,t} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Modelin hata düzeltme (EC) denklemi aşağıdaki gibidir.

$$EC_t = LP_t - \sum_{j=1}^k \frac{b_j}{b_0} X_{j,t}$$

Eşitlik 3’de ifade edilen X bağımsız değişkenleri ve Δ fark işlemcisi ifade etmektedir. Değişkenlere ait k, p, q gecikme uzunlukları AIC kriterine göre belirlenmektedir. Modelde $H_0: b_0 = b_j = 0$ eşbütünleşme yoktur hipotezi test edilmiştir.

Tablo 3: Analiz Sonuçları

Sınır Testi Sonuçları			
Hesaplanan F istatistik Değeri		8.840	
Tablo Kritik Değerleri	I(0)		I(1)
% 10	2.72		3.77
% 5	3.23		4.35
% 1	4.29		5.61
Hesaplanan T istatistik Değeri	I(0)	-4.7298	I(1)
% 10	-2.57		-3.46
% 5	-2.86		-3.78
% 1	-3.43		-4.37
Tanısal Test Sonuçları			
Serisel Korelasyon (Breush-Godfy)	1.682(0.295)		
Normallik (Jarque-Bera)	0.058 (0.971)		
Değişen varyans (Breush-Pagan Godfry)	1.242 (0.419)		
Model spesifikasyonu (Ramsey-RESET)	1.872 (0.121)		

Tablo 3’te gösterilen hesaplanan F istatistik değerinin tablo üst kritik değerinden büyük olması ($8.840 > I(1)$ tablo üst kritik değeri) değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir. Ancak hata düzeltme modeli olarak sabitli ve trendsiz model kullanıldığı için serilerin geçerli bir eş-bütünleşme sergileyip sergilemediğini t testi ile sınanmıştır. T sınır testi = -4.7298 değeri mutlak değerce tüm yanılma düzeyleri için üst kritik değerlerin büyük olduğu için seriler arasında bu eş-bütünleşme geçerlidir sonucuna ulaşılmıştır. Mevcut modelin tanısal test sonuçlarına göre otokorelasyon değişen varyans, normal dağılım sorununun ve model kurulumu ile ilgili bir sorunun olmadığını göstermektedir. Modelden elde edilen eşbütünleşme ilişkisine ait uzun dönem model sonuçları Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4: Uzun Dönem Model Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	St.Hata	T İstatistiği	Olasılık
Boşanma Oranı	1.119	0.702	1.595	0.161
Doğurganlık Oranı	33.009	4.013	8.225***	0.000
Okullaşma Oranı	0.472	0.043	10.860***	0.000

Not: *, ** ve *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Uzun dönem model sonuçlarına göre, kadınların işgücüne katılım oranı ile boşanma oranı arasında istatistiksel anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Kadınların işgücüne katılım oranı ile doğurganlık oranı ve yükseköğrenim okullaşma oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir. Buna göre, doğurganlık oranında bir birimlik bir artış kadının işgücüne katılım oranında 33.009 birimlik bir artışa ve yükseköğretim düzeyinde okullaşma oranında bir birimlik bir artış iş gücüne katılım oranını 0.472 birimlik artışa neden olmaktadır. Burada dikkat çeken nokta doğurganlık oranının uzun dönemde artış göstermesi kadınların iş gücüne katılımını artırmaktadır.

ARDL modelde kısa dönem tahmin sonuçları Tablo 5'te verilmiştir. Modelde yer alan EC (hata düzeltme) değişkeni uzun dönem ilişkilerden elde edilen hata terimlerinin bir gecikmeli değeridir. Bu değer kısa dönem dengesizliğin ne kadar uzun dönemde düzeltileceğini ifade etmektedir. Hata düzeltme terimi model yapısını dengede tutmaya ve değişkenleri uzun dönem denge değerine doğru yaklaşmasını sağlar. Hata düzeltme teriminin anlamlı çıkması sapmanın olduğunu gösterir. Katsayının büyüklüğü ise uzun dönem denge değerine yaklaşma hızını gösterir.

Tablo 5: Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	St.Hata	T İstatistiği	Olasılık
Sabit	-89.975	12.448	-7.228	0.0004
D(İşgücü(-1))	1.155	0.165	7.020	0.0004
D(İşgücü (-2))	0.376	0.151	2.491	0.0471
D(Boşanma)	6.520	0.889	7.335	0.0003
D(Doğurganlık)	-47.217	14.517	-3.253	0.017
D(Doğurganlık(-1))	-79.065	19.539	-4.046	0.007
D(Doğurganlık (-2))	77.116	11.586	6.656	0.0006
D(Doğurganlık (-3))	127.576	24.972	5.109	0.0022
D(Okullaşma)	0.202	0.0745	2.716	0.0349
D(Okullaşma(-1))	-0.826	0.129	-6.387	0.0007
D(Okullaşma(-2))	-0.768	0.136	-5.633	0.0013
D(Okullaşma(-3))	-0.458	0.115	-3.996	0.0072
EC (Hata Düzeltme)	-0.713	0.235	-7.283	0.0003

Düzeltilmiş R²:0.9176; F İstatistiği=20.49 (p:0.00); DW=1,8149

Kısa dönem model sonuçlarına göre hata düzeltme katsayısı $EC_{t-1} = -0.713$ olarak hesaplanmıştır. Hata düzeltmenin işliyor olması için bu katsayının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir. Katsayı beklendiği gibi negatif ve anlamlı olmakla beraber bu katsayıya ait t istatistik -7.283 olarak hesaplanmıştır. T sınır test sonucuna göre hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu koşul altında kısa dönemde oluşacak dengeden sapmalar $1/0.713 = 1.40$ yani 1 yıldan fazla bir sürede düzelerek uzun dönem dengeye ulaşacağını ifade etmektedir. Boşanma oranı uzun dönemde kadının iş gücüne katılımı üzerinde etkisi görünmezken kısa dönemde pozitif yönlü bir etkisi vardır. Brown ve ark. (1975) tarafından geliştirilen CUSUM ve

CUSUMQ⁴ testleri modelde kullanılan değişkenlerin katsayılarının istikrarlılığının ölçülmesinde kullanılmaktadır.

Şekil 2: CUSUM ve CUSUMQ testleri

Test sonuçlarına göre kurulan modelin istikrarlı olduğunu göstermektedir. Şekillerde güven aralığının dışına çıkan gözleme rastlanmamaktadır. Bu durum modelde kullanılan ilgili değişkenlerin istikrarlı olduğunu göstermektedir. Granger (1969), tarafından geliştirilen değişkenler arasında ilişkinin yönünü belirlemek için en fazla kullanılan teknikler arasında yer almaktadır. Bu testin temel düşüncesi bir değişkenin mevcut dönemdeki değeri açıklanırken diğer bir değişkenin gecikmeli değerleri bu değişkenin açıklanmasına katkı sağlayabileceğini vurgulamaktadır.

Tablo 7: Değişkenlerin Granger Nedensellik Sonuçları

Boş Hipotez	F-İstatistik	Olasılık
Boşanma İşgücüne katılım oranının Granger nedeni değildir.	1.98828	0.164
İş Gücüne katılım oranı Boşanmanın Granger nedeni değildir.	2.37420	0.120
Doğurganlık oranı İşgücüne katılım oranının Granger nedeni değildir.	2.66947*	0.095
İş Gücüne katılım oranı Doğurganlık oranının Granger nedeni değildir.	2.74276*	0.090
Okullaşma İşgücüne katılım oranının Granger nedeni değildir.	5.67556***	0.012
İş Gücüne katılım oranı Okullaşmanın Granger nedeni değildir.	4.53905**	0.025
Doğurganlık oranı Boşanmanın Granger nedeni değildir.	4.58129**	0.024
Boşanma Doğurganlık oranının Granger nedeni değildir.	0.51678	0.605
Okullaşma Boşanmanın Granger nedeni değildir.	0.77203	0.476
Boşanma Okullaşmanın Granger nedeni değildir.	1.16699	0.333
Okullaşma Doğurganlık oranının Granger nedeni değildir.	1.48197	0.252

⁴ CUSUM testleri hata terimlerinin kümülatif değerleridir. CUSUMQ testleri ise n tane gözlem için %5 anlam düzeyinde hata terimlerinin karelerini temel almaktadır.

Doğurganlık oranı Okullaşmanın Granger nedeni değildir.	3.47635**	0.052
---	-----------	-------

Not: *, ** ve *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 7’de seriler arasında Granger nedensellik analiz sonuçları verilmektedir. Kadınların işgücüne katılım oranları ile doğurganlık oranı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Aynı şekilde yükseköğrenim okullaşma oranı ile işgücüne katılım oranı arasında çift yönlü nedensellik vardır. Doğurganlık oranı ile boşanma ve okullaşma oranı arasında tek yönlü nedensellik gözlenmiştir.

Sonuç

Türkiye’de kadınların işgücüne katılımları erkeklere göre oldukça düşüktür. Bu durumun birçok sebeplerinin olduğu bilinmektedir. Özellikle eğitimde kadınlara yapılan eşitsizlik dikkat çekmektedir. Türkiye’de kadınların yükseköğrenim düzeyinde okullaşma oranı oldukça düşüktür, bu nedenle kadınların çalışma hayatına istihdam edildikleri takdirde bile, nitelik olarak düşük olmaları sebebiyle, daha düşük pozisyonlarda, daha düşük ücretlerle çalıştıkları bilinmektedir. Bununla birlikte toplumda kadına yüklenen toplumsal rollerde kadınların işgücüne katılımını etkileyen bir başka unsurdur. Toplum kadının yerinin evi olduğu görüşünü benimsemiş ve aile içerisinde kadına büyük sorumluluklar yüklemiştir. Bu kapsamda evliliğin kadına yüklemiş olduğu sorumluluğun önemi yadsınamayacak derecede önemlidir. Ev işleri, çocuk bakımı gibi birçok iş kadından beklenmektedir. Kadınlar ev ve iş hayatı arasında sıkışıp kalmakta ve iş-aile dengesini kurmakta zorlanmaktadırlar.

Bu çalışmada, Türkiye’de 1994-2019 yıllarını kapsayan kadının işgücüne katılımı ile sosyoekonomik faktörlerin etkileri incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada, kadının iş gücüne katılımı üzerinde doğurganlık oranının, okullaşma oranını temsilen yükseköğrenimden mezun olma durumu ve sosyo kültürel tutum açısından boşanmanın etkisi ele alınmıştır. Yapılan çalışma sonuçlarına göre, kadınların işgücüne katılımı ile yükseköğretim okullaşma oranı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Uysal ve ark. (2016), Çelebi (2016) çalışmalarında olduğu gibi Türkiye’de literatür kapsamında bir çok çalışmada kadının iş gücüne katılımı ile okullaşma arasında ilişki mevcut çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Türkiye koşullarında yükseköğrenim düzeyinde okullaşma oranı artıkcı kadınlar daha nitelikli hale gelecek, iş gücüne katılabilecek ve aile içinde sorumluluğu artsa da işten ayrılma durumu azalabilecektir. Ayrıca artan okullaşma oranı ile kadınların daha kalifiyeli işlerde yüksek ücret elde etme şansı artacak ve evde kalmanın alternatif maliyeti yükselecektir. Türkiye’de hala erkeklere göre kadınların okullaşma oranının düşük olduğu görülmektedir. Çalışmada elde edilen bir diğer önemli bulgu ise doğurganlıkla işgücüne katılım arasındaki ilişkidir. Türkiye için yapılan çalışmalara bakıldığında doğurganlığın kadının işgücüne katılımı ile birlikte azaldığını yani ilişkinin negatif yönlü olduğunu ortaya koymaktadır. (Selim ve Üçdoğruk, 2005; Selim, 2006; Şengül ve Kırıl, 2006). Çalışma sonucu Türkiye’deki literatürün aksine doğurganlıkla işgücüne katılım arasında uzun dönemde pozitif yönlü ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bu durum Türkiye şartlarında aile bağlarının kuvvetli olması, doğum sonrası sürecin çabuk atlatılması ve en önemlisi çocuk sahibi olan ailelerin ebeveynlerinin (anneanne, babaanne, dede) destek olması kadının iş gücüne tekrar kazanımını hızlandırdığı ile açıklanabilir. Çalışmadaki diğer bulgulardan biride kadının iş gücüne katılımı ile hem okullaşmanın hem de doğum oranı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olmasıdır. Ayrıca çalışmada doğurganlık oranından okullaşmaya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Özer ve Biçerli (2003); Üçler ve Kızılkaya’nın (2014) çalışmalarında olduğu gibi bu çalışmada da boşanma oranındaki artış kısa dönemde kadının iş gücüne katılımını artırmıştır. Ancak uzun dönemde bu artırıcı etki ortadan kalkmıştır.

Kadının iş gücüne katılımında uçurumun azaltılması, gerek toplumda gerekse ekonomik anlamda güç kazanmaları için önlerindeki engellerin kaldırılması konusunda destek olunması

gerekmektedir. Kadının iş gücüne katılım sürecinde sosyoekonomik statüsünü etkileyen tüm faktörlerin bir biri ile bağlantılı olduğu söylenebilir. Özellikle kadının eğitim düzeyinin yüksek olması doğurganlık oranını etkilemektedir. Doğurganlık kadının eğitim düzeyinden daha çok etkilenmektedir.

Çalışma bulgularına göre Türkiye’de kadınlar üzerinde ön yargıların yavaş yavaş kalkması ve eğitim düzeyinin artması ile öz güvenli kadınların gerek toplum içerisinde gerekse aile içerisinde daha fazla sorumluluk sahibi olacağı söylenebilir. Kadının iş gücüne katılımındaki artışın en önemli katkısının kuşak etkisi olduğu söylenebilir. Mevcut çalışmada kuşak etkisini; özellikle yükseköğrenimde okullaşma oranının ve doğum oranının artması ile kadının iş gücüne katılımını artırdığını söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Abu-Ghaida D. & Klasen S. (2004). The cost of missing the millenium development goal on gender equity. *World Development*, 32(7), ss. 1075-1107.
- Ahn, N. & Mira, P. (2002). A note on the changing relationship between fertility and female employment rates in developed countries. *Journal of Population Economics*, 15(4), s. 667-682.
- Akhter, S. (2012). *Indirect benefits of women’s education: Evidence from Bangladesh*, Doctor of Philosophy thesis, School of Economics and Information Systems, University of Wollongong, 2012. <http://ro.uow.edu.au/theses/3576>
- Aydemir, M. & Dinç, M. (2015). *İş ve yaşam dengesi arayışında kuşak farklılıklarının ve kuşakların iş değerlerinin etkisi üzerine bir model çalışması*. 23. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Kitabı, Düzenleyen Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İİBF. Muğla, 14-16 Mayıs 2015.
- Bahmani-Oskooee, M. & Chi Wing Ng, R. (2002). Long-run demand for money in Hong Kong: An application of the ARDL model. *International Journal of Business and Economics*, 1(2), 147-155.
- Benavot, A. (1989). Education, gender and economic development: A cross-national study. *Sociology of Education*, 62(1), 14-32.
- Berkup, S. B. (2014). Working with generations x and y in generation z period: management of different generations in business life. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 5(19), ss. 218-229.
- Bernhardt, E. M. (1993). Fertility and employment. *European Sociological Review*, 9(1), pp. 25-42.
- Blake, J. (1965). Demographic science and redirection of population policy. *Journal of Chronic Diseases* 18, 1181-1200.
- Blau, F. D., & Kahn, L. M. (1994). Rising wage inequality and the US gender gap. *The American Economic Review*, 84(2), ss. 23-28.
- Bowen, H. R. (1977). *Investment in hearing*. The Individual and Scocial Value of American Higher Education. Washington.D.C: Lossey-Bass Publishers.
- Bremmer, D. & Kesselring, R. (2004). Divorce and female labor force participation: Evidence from times-series data and cointegration. *Atlantic Economic Journal*, 32(3), ss.175-190.

- Brewster, K. & Rindfuss, R. R. (2000). Fertility and women's employment in industrialized nations. *Annual Review of Sociology*, 26, ss. 271-296.
- Brown, R. L., Durbin, J. & Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society*, 149-192.
- Collver, A. & Langlois, E. (1962). The female labor force in metropolitan areas: an international comparison. *Economic Development and Cultural Change*, 10(4), pp. 367-385.
- Çağlayan, E. (2006). Enflasyon, faiz oranı ve büyümenin yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkileri. *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt XXI, Sayı 1.
- Çelebi, N. (2016). A Comparative analysis of Turkey And Turkic states in terms of women education and employment. *Route Educational and Social Science Journal*, 3(2), ss. 257-281.
- Çetin, M. & Yüksel, Ö. (2018). Türkiye ekonomisinde enerji tüketiminin karbon emisyonu üzerindeki etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2): 169-186.
- De Laat, J. & Sevilla, S. (2011). The fertility and women's labor force participation puzzle in OECD countries: the role of men's home production. *Feminist Economics*. 17(2) Article PII 937703319, 87-119.
- Hobikoğlu, E., Sezgin, F. & Gamze, S. A. R. T. (2018). Kadınların yükseköğrenime devamını etkileyen faktörlerin ekonometrik analizi: Arap dünyası örneği. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 207-228.
- İlalan İ. (2017). *OECD ülkelerinde kadın işgücüne katılımı: ekonomik kalkınma ve vergi yükü açısından analizi*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jalilian, P. (2012). *The effect of female education on human development and economic growth: A study of human capital formation in developing countries*.
- Karabiyik, I. (2012). Türkiye'de çalışma hayatında kadın istihdamı. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(1), ss. 231-260.
- Klasen, S. (2002). Low schooling for girls, slower growth for all? Cross-country evidence on the effect of gender inequality in education on economic development. *The World Bank Economic Review*, 16(3), 345-373.
- Kutlar, A., Erdem, E. & Aydın, F.F. (2012). Kadınların işgücüne katılması ile doğurganlık, boşanma ve ücret haddi arasındaki ilişki: Türkiye üzerine bir araştırma. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 7(1).
- Levickaite, R. (2010). Generations x, y, z: How social networks form the concept of the world without borders (The Case of Lithuania). *LIMES: Cultural Regionalistics*. 3(2): 170-183.
- Lordoğlu, K.; Minibaş, T. vd. (1999). Çalışmaya hazır işgücü olarak kentli kadın ve değişimi. *T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları*, Ankara.
- MDG Raporu. *The millennium development goals report-2015*. [http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%201\).pdf](http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf). 2015.
- Mizala, A. Romaguera, P. & Henríquez, P. (1999). *Female labor supply in Chile*. Centro de Economía Aplicada.

- Mücevher, M. H. (2015). *X ve y kuşağının birbirlerine karşı özellik ve etkileşim algıları: SDÜ örneği* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Özer, M. & Biçerli, K. (2003). Türkiye’de kadın işgücünün panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), ss. 55-86.
- Özpolat, A. (2009). *Gelişmekte olan ülkelerde kadın eğitimi ile büyüme ve kalkınma arasındaki ilişki*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gaziantep Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Peker, M. (1984). Türkiye’de eğitim-doğurganlık ilişkisi (1960-1980). *Amme İdaresi Dergisi*, 17(3), 123-158
- Pesaran, M. H. & Pesaran, B. (1997). *Working with microfit 4.0: Interactive econometric analysis*. Oxford, Oxford University Press.
- Psccharopoulos G., & Tzannatos Z. (1989). Female labor force participation: An international perspective. *The World Bank Research Observer*, 4(2), ss.187-201.
- Robinson, J. (2005). Female labor force participation in the middle east and north Africa. *Wharton Research Scholars Journal*, University of Pennsylvania http://repository.upenn.edu/wharton_research_scholars/28.
- Sarı, R. & Soytaş, U. (2006). Income and education in Turkey: A multivariate analysis. *Education Economics*, 14(2), 181-196.
- Selim, S. (2006). Türkiye’de evli kadınların işgücüne katılımına göre oluşan doğurganlık farklılıkları: ayrıştırma analizi. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), ss. 139-163.
- Selim, S. & Üçdoğruk, Ş. (2005). Türkiye’de doğurganlık: kalite-miktar yaklaşımı. *Nüfusbilim Dergisi*, 27, 49-66.
- Semyonov, M. (1980). The social context of womens labor force participation: A comparative analysis. *American Journal of Sociology*, 86(3), s. 534-550.
- Seven, M. A. & Engin, A. O. (2007). Türkiye’de kadın eğitimi alanındaki eşitsizlikler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(9), ss. 177-188.
- Shapiro, D. & Shaw, L. (1985). Growth in supply force attachment of married women: accounting for changes in the 1970’s. *Southern Economic Journal*, 6(3), pp. 307-329
- Sharifi-Renani, H. (2008). *Demand for money in Iran: an ARDL approach*. MPRA, Paper No. 8224.
- Stevenson, B. (2008). Divorce law and women's labor supply. *Journal of Empirical Legal Studies*, 5(4), s. 853-873.
- Şalap, K. O. (2016). Çalışma yaşamında kuşaklar: kuşakların iş ve özel yaşam dengesine ilişkin yaklaşımları. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şengül, S. & Kıral, G. (2006). Türkiye’de kadının işgücüne katılım ve doğurganlık kararları. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(1), 89-103.
- Şimşek, M. (2008). *Küreselleşen dünyada kadının ekonomik konumu*, Bursa, Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Şimşek, M. & Kadılar, C. (2010). Türkiye’de beşeri sermaye, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(1), 115140.
- TCEUEP, Toplumsal cinsiyet eşitliği ulusal eylem planı 2008-2013, 2008, Ankara.

- TÜİK, (2020). İstatistik veri portalı. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=i%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%20istatistikl%20eri> (Erişim tarihi, 20.06.2021)
- TÜSİAD. (2000). Kadın erkek eşitliğine doğru yürüyüş: eğitim çalışma yaşamı ve siyaset. *TÜSİAD Yayınları*, Yayın no: TÜSİAD-T/2000-121 290, ss.25-30
- Uysal, D., Keskin, R., & Sertkaya, Y. (2016). Türkiye'de kadınların işgücüne katılımını belirleyen faktörler üzerine ekonometrik bir analiz. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 3(2), 73-92.
- Üçler, G. & Kızılkaya, O. (2014). *Kadın istihdamının boşanma ve doğurganlık üzerine etkileri: Türkiye üzerine bölgesel panel veri analizi*.
- Weller, R. H. (1977). Wife's employment and cumulative family size in the United States, 1970 and 1960. *Demography*, 14(1), 43-65.
- Wykstra, R. A. (1971). *Education and the economics of human capital*. New York: Free Pres.
- Yılancı, V. & Aydın, M. (2018). Türkiye'de kadın okullaşmasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Rals-EG eşbütünleşme testi yaklaşımı, *UIİİD-IJEAS*, 2018 (*Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı*):101-112 ISSN 1307-9832
- Youssef, N. H. (1972). The Influence of family characteristics, *Social Forces*, 51(2), pp. 135-153

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers:
 1. Yazar/First author %50
 2. Yazar/Second author %50
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).